

РОЗДІЛ II.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ
РОЗВИТКУ, НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ТА
РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРА

УДК 376.1-056.2 / 3: 376.1

Гладченко І. В.

РЕАЛІЗАЦІЯ ОРТОБІОТИЧНОГО ПІДХОДУ НА ПОЧАТКОВОМУ
ЕТАПІ ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ «ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я»
У СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ
ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

У статті на основі здійснення теоретичного аналізу, узагальнення та систематизації літературних джерел розкрито питання щодо впровадження та реалізації в процесі спеціальної освіти дітей з порушеннями розумового розвитку ортобіотичного підходу, що заснований на ортобіотиці, науці-технології про самозбереження здоров'я. Визначено принципово важливим застосування даного підходу в процесі здоров'язбережувального навчання, що сприятиме формуванню у розумово відсталих учнів ортобіотичної компетентності. Висвітлено особливості реалізації ортобіотичного підходу на початковому етапі вивчення шкільного курсу «Основи здоров'я» через призму труднощів та перешкод, з якими стикаються сучасні спеціальні загальноосвітні заклади для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Також у статті представлено стратегію та методологічну платформу обґрунтування доцільності введення поняття «ортобіотична компетентність».

Ключові слова: спеціальна освіта, основи здоров'я, ортобіотична компетентність, діти з порушеннями розумового розвитку.

Гладченко І. В.

РЕАЛИЗАЦИЯ ОРТОБИОТИЧЕСКОГО ПОДХОДА НА НАЧАЛЬНОМ
ЭТАПЕ ИЗУЧЕНИЯ ШКОЛЬНОГО КУРСА «ОСНОВЫ ЗДОРОВЬЯ»
В СПЕЦИАЛЬНЫХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ
ДЛЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ УМСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

В статье на основе произведенного теоретического анализа, обобщения и систематизации литературных источников раскрыты вопросы внедрения и реализации в процессе специального образования детей с нарушениями умственного развития ортобиотического подхода, который основан на ортобиотике, науке-технологии о самозбережении здоровья. Принципиально важным моментом определено использование данного подхода в процессе здоровьесберегающего обучения, что способствует

формированию у умственно отсталых учащихся ортобиотической компетентности. Раскрыты особенности реализации ортобиотического подхода на начальном этапе изучения школьного курса «Основы здоровья» через призму трудностей и препятствий, с которыми сталкиваются современные специальные общеобразовательные учреждения для детей с нарушениями интеллектуального развития. Также в статье представлены стратегия и методологическая платформа обоснования целесообразности введения понятия «ортобиотическая компетентность».

Ключевые слова: специальное образование, основы здоровья, ортобиотическая компетентность, дети с нарушениями умственного развития.

Iryna Hladchenko

Realization of Orthobiosis Approach on The Initial Studying Stage of School Course «Health Basics» in Special General Educational Institutions for Mentally Retarded Children

Integration and realization issues of a special studying orthobiosis process for mentally retarded children are revealed in this article on the basis of generalization and systematization of the literature. Orthobiosis process is based on the «orthobiotics», the science technology of health self-care. Using of this approach is defined as essentially important moment in the healthcare education of mentally retarded children, which contributes to form orthobiosis competence of the mentally retarded. The features of the orthobiosis approach realization on the initial studying stage of «Health basics» school course are revealed through the prism of difficulties and obstacles faced by modern special educational institutions for mentally retarded children. Among them, on the one hand, are difficulties with children education due to psychophysical specifications and structure of the defect. It complicates assimilation of the «Health basics» studying program content. On the other hand, health of pupils constantly deteriorates, which negatively influence on the orthobiosis level of life competence knowledge both in science sphere and social interactions. Both strategy and methodological platform of expediency substantiation for implementation of «orthobiosis competence» are introduced in the article.

Keywords: special education, health basics, orthobiosis competence, mentally retarded children.

Одними з пріоритетних та дискусійних стратегічних напрямів державної політики у галузі освіти вважаються створення (організація) здоров'язбережувального освітнього середовища та технологічне забезпечення формування у школярів основ та культури здорового способу життя. Інноваційні процеси, що спрямовані на вдосконалення діяльності спеціального загальноосвітнього закладу для дітей з порушеннями розумового розвитку в напрямку збереження та зміцнення здоров'я учнів, обумовлені перш за все тим, що необхідність вирішення існуючих соціально-економічних проблем, результативність випереджаючого розвитку загально-

освітньої та професійної школи можливі лише за умов формування у підростаючого покоління навичок здоров'язбережувальної та здоров'яформувальної поведінки (ортобіотичної компетентності). Внаслідок цього, питання охорони здоров'я школярів та формування у них соціально-адаптаційних навичок здоров'язбережувальної взаємодії вже протягом тривалого часу є предметом обговорення лікарів, педагогів-дефектологів, психологів, що не втрачає своєї актуальності.

Оскільки під час навчального процесу розумово відсталі діти готують до самостійної життєдіяльності в сучасних соціально-економічних та екологічних умовах, то учнів потрібно озброїти необхідними знаннями, уміннями та навичками, що сприятимуть зміцненню і збереженню їхнього здоров'я, запобіганню нещасним випадкам, а також формуванню умінь розрізняти небезпеку та визначати правильне рішення відносно неї.

На сьогодні стандартизація освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» та оновлення змісту навчального курсу «Основи здоров'я» виступають тим соціокультурним та ціннісним фактором, що дозволяє з'ясувати сутність, доцільність та значущість (вагомість) сучасних ортобіотичних, соціалізуючих корекційно-освітніх практик, що мають запроваджуватися під час:

- формування в учнів із порушеннями розумового розвитку здоров'язбережувального мислення й орієнтації на здоровий спосіб життя (ортобіоз), здоров'язбережувальної (ортобіотичної) компетентності, шляхом набуття найважливіших соціально-адаптаційних навичок, що сприяють успішній соціальній адаптації, профілактиці шкідливих звичок та девіантних форм поведінки;
- формування уявлень і системи необхідних мінімальних (базових) навичок поведінки в ситуаціях, які становлять небезпеку;
- формування навичок збереження, зміцнення, використання здоров'я та дбайливого ставлення до нього;
- забезпечення раціональної організації рухового режиму, фізичного розвитку та рухової підготовленості розумово відсталіх учнів, розвитку особистої фізичної культури тощо.

Проблема збереження здоров'я завжди була предметом уваги класиків зарубіжної та вітчизняної педагогіки. Так М. Пірогов та П. Лесгафт вказували на зв'язок між способом життя людини та станом її здоров'я. Й. Песталоцці називав умовою життєвого успіху особистості узгодженість між її фізичним та душевним здоров'ям. П. Каптерев вказував на значення психологічного і морального оздоровлення лю-

дей, що втілює в його системі «морального загартування». В. Сухомлинський вважав, що турбота про здоров'я і збереження життя є найвищою цінністю та пріоритетною складовою діяльності педагога.

Протягом останніх десятиліть термін «здоров'я» досить органічно асимілювався у різних сферах як життєвого так і наукового знання (в академічній та прикладній формах). Поняття «здоров'я» досить активно розглядається в дослідженнях з різних наукових підходів. До того ж з'явилися нові напрямки наукового знання (валеологія і психологія здоров'я, здоров'язбережувальна педагогіка, основи здоров'я, ортобіотика тощо), які претендують на статус наукових дисциплін. Зокрема, ортобіотика (греч., від *orthos* — правильний, прямий, та *bion* — жити) — наука, що вивчає технологію самозбереження людьми здоров'я та наповнення життєвим оптимізмом, наука про здоровий спосіб життя, раціональні способи життя та праці, гармонізації людини та природи. Засновником ортобіотики вважається І. Мечніков, котрий створив науку з «Догляду за власною персоною». Також основи ортобіотики викладені англійським мислителем Джоном Лаббоком у книзі «Успіхи та радощі життя». Розглядаючи поняття «здоров'я» як сукупність трьох складових: фізичне здоров'я, психічне здоров'я, моральне здоров'я, — ортобіотика надає рекомендації щодо практичного оволодіння принципами особистого ортобіозу — здорового способу життя (культури здоров'я), що становить основу ортобіотичних знань та допомагає протягом життя зберігати фізичне та духовне здоров'я, активну діяльність та радість світосприймання.

Традиційно якісною характеристикою феномена «здоров'я» слугує життєздатність, що характеризує органічну єдність психофізіологічних і соціальних здібностей людини стосовно ефективного застосування засобів позитивного самовираження та самореалізації в межах конкретного культурно-історичного соціуму (А. Адлер, Л. Божович, Б. Братусь, Л. Виготський, В. Мерлін, С. Рубінштейн, Е. Фромм, Е. Еріксон, К.-Г. Юнг та ін.).

Таким чином, «здоровий спосіб життя» (ЗСЖ), як цілісна характеристика, співвідносний з життєдіяльністю людини, де сенс життя визначається соціально-культурним змістом феномена «здоров'я». У всіх інших випадках «здоровий спосіб життя» не є цілісною характеристикою життєдіяльності людини, і тому мова може йти лише про прояв його окремих якостей.

Отже, обираючи власну стратегію та методологічну платформу щодо досліджуваного питання, ми вважаємо принципово важливим застосування в процесі здоров'язбережувального навчання підходу, що заснований на ортобіотіці, науці-технології про самозбере-

ження здоров'я. При цьому в основі ортобіотичного підходу мають бути культура здорового способу життя, технології (практики) збереження здоров'я та оптимістична життєдіяльність (позитивне налаштування щодо власного та суспільного життя).

Результати проведених досліджень свідчать про наявність тенденції до щорічного зростання у школярів психічних порушень поряд з погіршенням соматичного здоров'я [3; 6]. Таким чином, низький рівень фізичного та психічного здоров'я дітей і підлітків утворює об'єктивні перепони на шляху ефективної модернізації вітчизняної освіти. В умовах системних соціальних перетворень та за відсутності педагогічної концепції здоров'язбережувальної діяльності школи, що має бути побудована на ортобіотичних засадах та соціокультурному змісті феномену «здоров'я», діюча система освіти, на жаль, виявилася неспроможною швидко та ефективно відреагувати на проблему, пов'язану з різким погіршення психосоматичного здоров'я школярів.

Водночас можна стверджувати, що сучасна педагогічна наука має всі підстави (теоретичні передумови) для розробки цілісної соціокультурної концепції ортобіотичної діяльності освітньої установи. І хоча, можливо, в існуючих умовах введення нових понять без теоретико-методологічного обґрунтування тільки підсилить плутанину в педагогічній теорії та практиці [7], ми розділяємо думку І. Зимньої стосовно того, що значні якісні зміни на шляху інтеграції особистісно-орієнтованого, ортобіотичного, культурологічного та компетентісного підходів детермінують актуальність введення нових понять, в тому числі «ортобіотична компетентність» (компетентність здоров'язбереження [4]). Вочевидь наукове завдання і полягає в тому, щоб правильно та доцільно ввести уточнюючі поняття, що, в свою чергу, сприятиме визначенню шляхів вирішення існуючих наукових проблем. Зокрема, розглядаючи поняття «ортобіотична компетентність», необхідно застосовувати цілісний підхід і розглядати існуючі та тотожні визначення як робочі, що співвідносяться з певним рівнем знань та вимог у конкретній науковій дисципліні або галузі практики. Принаймні одним із робочих варіантів поняття «компетентність» ми пропонуємо вважати *готовність* (сформованість мотиваційної сфери) та *здатність* (можливість освоювати знання, цінності, способи діяльності та ефективно їх застосовувати для вирішення проблемних ситуацій) [1]; відповідно «ортобіотична компетентність» — *якість особистості*, що включає знання про будову і функції організму людини, норми та правила гігієни, ціннісні орієнтації стосовно культури здорового способу життя, досвід (го-

товність та здатність) здоров'язбережувальної та здоров'яформувальної діяльності.

З позицій ефективності раннього втручання та сензитивності періодів онтогенезу реалізація ортобіотичного підходу у навчально-виховній роботі з розумово відсталими дітьми розпочинається вже в ранньому віці як у сім'ї, так і в дошкільному закладі на заняттях з основ здоров'я та під час фізкультурно-оздоровчої діяльності. Програмно-методичне забезпечення корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах сприяє успішності вирішення зазначених завдань фізкультурно-оздоровчої діяльності та обумовлює спрямованість навчально-виховного процесу на всебічний розвиток особистості, оволодіння доступними способами фізкультурно-оздоровчої діяльності, виховання культури здоров'я, формування навичок здорового способу життя [2].

Відповідно до принципу наступності у навчанні формування ортобіотичної компетентності продовжується і під час шкільного навчання. Інтегрований курс «Основи здоров'я» вивчається як окремий предмет у початкових класах та 5-9 класах загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Водночас, він є складовою освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура». Основна мета курсу на початковому етапі навчання полягає у формуванні в учнів уявлень про ознаки здоров'я, розвитку елементарних ортобіотичних практик (формування основ та культури здорового способу життя, навичок збереження та зміцнення здоров'я, опанування навичками здоров'язбережувальної, безпечної для особистого здоров'я та здоров'я оточуючих поведінки), вихованні свідомого ставлення до власного здоров'я тощо.

Програму курсу на початковому етапі навчання складено з урахуванням особливостей фізичного, розумового, мовленнєвого та психосоціального розвитку розумово відсталих учнів молодшого шкільного віку. Змістовою основою програми є Державний стандарт початкової освіти розумово відсталих дітей, зокрема, освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура», програми з курсів «Основи здоров'я», «Валеологія» та «Основи безпеки життєдіяльності» загальноосвітньої школи, досвід роботи вчителів спеціальних шкіл, результати сучасних досліджень в галузі ортобіотики, а також відомі статистичні дані стосовно нещасних випадків серед дітей шкільного віку та явищ надзвичайних ситуацій природного, техногенного і соціального характеру, що безпосередньо впливають на здоров'я людини [5; 8]. Необхідно також зазначити, що програму розроблено за новою структурою, яка містить зміст навчального матеріалу, орієнтовні навчальні досяг-

нення учнів (життєві компетенції) та спрямованість корекційно-розвивальної роботи. Зміст навчального матеріалу складають відомості про здоров'я людини, здоровий спосіб життя, безпечну для здоров'я поведінку. В орієнтовних навчальних досягненнях учнів визначено основні орієнтовні вимоги до знань і умінь та життєвих компетенцій (для дітей з помірною розумовою відсталістю), якими повинні оволодіти учні в результаті засвоєння навчального матеріалу. Орієнтовні вимоги до навчальних досягнень учнів співвідносяться зі змістом розділів (тем) змісту навчального матеріалу.

Окремо визначено основні напрямки, за якими повинна здійснюватися корекційно-розвивальна робота на основі змісту навчального матеріалу та вимог щодо навчальних досягнень учнів стосовно пізнавальної сфери (розвиток сприймання, пам'яті, уявлення, мислення, мови і мовлення, уваги), емоційно-вольової та особистісної сфери, практичної діяльності.

Як свідчить практика, в процесі реалізації ортобіотичного підходу на початковому етапі вивчення шкільного курсу «Основи здоров'я» сучасні спеціальні загальноосвітні заклади для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку стикаються із значними перешкодами: з одного боку, труднощі у навчанні дітей, обумовлені психофізичними особливостями та структурою дефекту, що ускладнюють засвоєння змісту освітньої програми «Основи здоров'я», з другого — постійно погіршується стан здоров'я учнів, що негативно впливає на рівень ортобіотичності та оволодіння життєвими компетенціями, як у сфері наукового знання, так і під час соціальної взаємодії. Формування культури здорового та безпечного способу життя на етапі початкової освіти відбувається з урахуванням ряду факторів, що істотно впливають на стан здоров'я розумово відсталих дітей, а саме: несприятливі соціальні, економічні та екологічні умови; фактори ризику, що мають місце в освітніх установах та призводять до подальшого погіршення здоров'я дітей; а також — особливості пізнавальних можливостей та ставлення (відношення) розумово відсталих учнів молодшого шкільного віку до свого здоров'я, що характеризуються відсутністю або недостатнім усвідомленням власного досвіду «здоров'я»-«нездоров'я», нездатністю прогнозувати наслідки власного ставлення до здоров'я, що в свою чергу обумовлює несприйняття дитиною діяльності, пов'язаної зі зміцненням здоров'я і профілактикою його порушень, як актуальної та значущої.

Як позитивне слід зазначити, що у системі спеціальної освіти запроваджено досить широкий спектр освітніх технологій. Вони враховують різні підходи до формування, охорони та збереження здо-

ров'я як учнів, так і педагогів (колектив закладу). Серед найбільш поширених здоров'язбережувальних та здоров'яформувальних технологій можна виділити кілька груп:

- елементи медико-гігієнічних технологій (МГТ) — використання профілактичних програм, контроль і допомога у забезпеченні гігієнічних умов відповідно до санітарно-епідеміологічних норм та рекомендацій (нормальна вологість повітря, достатня освітленість тощо), профілактика різних захворювань (щеплення, диспансеризація);
- фізкультурно-оздоровчі технології (ФОТ), що спрямовані на фізичний розвиток учнів (загартовування, тренування сили, витривалості, швидкості, гнучкості та інших якостей, що відрізняють здорову, треновану людину від фізично слабкої);
- ортобіотичні освітні технології (ООТ), головною ознакою яких є використання інформаційно-навчальних, корекційно-розвивальних, захисно-профілактичних, компенсаторно-нейтралізуючих, стимулюючих практик, психолого-педагогічних прийомів та методів з метою вирішення завдань формування в учнів уявлень і понять про здоров'я людини та його ознаки, мотивації щодо дбайливого ставлення до власного здоров'я; забезпечення знань, умінь та навичок особистої гігієни та профілактика травматизму під час учбових занять, навчальної праці та відпочинку; формування основ здорового способу життя та здоров'язбережувальної компетентності; навчання учнів дотримуватися визначених програмою правил поведінки у разі захворювання; ознайомлення школярів із впливом режиму дня, раціонального харчування, рухової активності та загартовування організму на здоров'я людини; забезпечення знань, умінь, навичок безпеки життєдіяльності у школі, вдома, на вулиці та під час відпочинку; виховання позитивних якостей особистості (співчуття, доброзичливості, охайності, дисциплінованості, обережності, уважності, спостережливості та ін.); корекції порушень розумового та фізичного розвитку.

Узагальнення викладеного матеріалу дозволяє зробити висновок, що сучасна корекційна педагогіка визнає різні шляхи забезпечення результативності діяльності щодо збереження та зміцнення здоров'я у спеціальному корекційно-освітньому закладі. Реалізація отробіотичного підходу на початковому етапі вивчення шкільного курсу «Основи здоров'я» поряд з іншими підходами виступає важливою характеристикою впровадження сучасних інноваційних технологій формування у розумово відсталих учнів ортобіотичної компетентності.

І хоча на сьогодні не існує чіткого визначення поняття «ортобіотична компетентність», ми гіпотетично розглядаємо його як якісне утворення особистості на основі прийняття збереження здоров'я як цінності, що включає певну теоретичну та практичну підготовку на рівні сформованих уявлень та знань, навичок та вмінь, що презентують готовність та здатність проявляти культуру здорового способу життя, здоров'язбережувальну та здоров'яформувальну поведінку (регулювання психосоматичного та емоційного стану здоров'я) у різних ситуаціях стосовно себе та інших.

Вирішення завдань та досягнення цілей на початковому етапі вивчення шкільного курсу «Основи здоров'я» можливе лише завдяки реалізації ортобіотичного підходу в процесі інноваційної діяльності педагога та учня, що прослідковується крізь призму взаємопов'язаних компонентів: академічного та формування життєвої компетенції. Необхідно чітко розуміти, що завдання ортобіотичного спрямування спеціальної освіти досить важливі, проте мають певні труднощі в процесі реалізації, про які зазначалося вище. Саме тому вагомим чинником результативності реалізації соціокультурного підходу виступає соціалізуючий ефект ортобіотичної взаємодії. Адже продуктивна ортобіотична діяльність учнів та інтенсивний творчий характер навчально-виховного процесу сприяє формуванню особистого ортобіозу, що опосередковано детермінує відповідний рівень соціалізованості особистості.

Враховуючи вищезазначене, проблема пошуку та вибору стратегії реалізації ортобіотичного підходу в процесі вивчення шкільного курсу «Основи здоров'я» у спеціальних загальноосвітніх закладах для дітей з порушеннями розумового розвитку потребує подальшого системного аналізу, більш детального вивчення та концептуального осмислення. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності процесу формування ортобіотичної компетентності в учнів з порушеннями розумового розвитку в умовах корекційно-розвивального простору.

Література:

1. Борытко Н.М. Профессионально-педагогическая компетентность педагога [Электронный ресурс] / Н.М. Борытко. — Режим доступа : <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-10.htm>
2. Гладченко І.В. Фізичне виховання та основи здоров'я / І.В. Гладченко // Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології : збірник наукових праць. — Вип. 8. Концепція дошкільної освіти дітей з розумовою відсталістю / За ред. Т.В. Сак. — К., 2013. — С. 25-33.
3. Дубровинская Н.В. Психопедагогика ребенка. Психопедагогические основы детской валеологии : учеб. пособие для вузов / Н.В. Дубровинская, Д.А. Фарбер, М.М. Безруких. — М. : ВЛАДОС, 2000. — 144 с.

4. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И. А. Зимняя. — М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 38 с.
5. Коваль Н. С. Навчання «Основ здоров'я» молодших школярів на засадах компетентнісного підходу / Н. С. Коваль // Початкова школа. — 2012. — №9. — С. 1-6.
6. Кучма В. Р. Физическое развитие детей Украины и России в начале XXI столетия / В. Р. Кучма, Н. А. Скоблина, А. Г. Платонова. — К.: Генеза, 2013. — 128 с.
7. Науменко Ю. В. Психологические основания здоровьесформирующего образования [Электронный ресурс] / Ю. В. Науменко // Психологическая наука и образование — 2009. — №3 — Режим доступа : <http://www.psyedu.ru>.
8. Шахненко В. І. Програма «Здоровий спосіб життя» / В. І. Шахненко // Управління освітою. — 2004. — №8. — С. 5-8.

References:

1. Borytko, N.M. (2007). *Professionalno-pedagogicheskaia kompetentnost pedagoga* [Professional and pedagogical competence of a teacher]. Retrieved from <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-10.htm>.
2. Hladchenko, I.V. (2013). *Fizyczne vykhovannia ta osnovy zdorovia* [Physical education and health foundations]. In *Teoriia i praktika oligofrenopedagogiki ta spetsialnoi psykhologii*: Vol. 8 (pp. 25-33). Kyiv.
3. Dubrovinskaia, N.V., Farber, D.A., & Bezrukikh, M.M. (2000). *Psikhofiziologiia rebenka. Psikhofiziologicheskie osnovy detskoj valeologii* [Psychophysiology of a child. Physiological foundations of children valeology]. Moscow, VLADOS, 144 s.
4. Zimniaia, I.A. (2004). *Kliuchevye kompetentnosti kak rezultativno-tselevaia osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii* [Key competence as effectively-targeted basis of competence-based approach of education]. Moscow: Issledovatel'skii tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov.
5. Koval, N.S. (2012). *Navchannia «Osnov zdorovia» molodshykh shkoliariv na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu* [Training of «Health Basics» of primary schoolchildren on the basis of competence-based approach]. *Pochatkova Shkola*, 9, 1-6.
6. Kuchma, V.R., Skoblina, N.A., & Platonova, A.G. (2013). *Fizicheskoe razvitie detei Ukrainy i Rossii v nachale XXI stoletii* [Physical development of children in Ukraine and Russia in the beginning of the XXI century]. Kyiv: Geneza.
7. Naumenko, Yu.V. (2009). *Psikhologicheskie osnovaniia zdoroveformiruiushchego obrazovaniia* [Psychological foundations of health education]. *Psikhologicheskaia Nauka i Obrazovanie*, 3. Retrieved from <http://www.psyedu.ru>
8. Shakhnenko, V.I. (2004). *Prohrama «Zdorovyi sposib zhyttia»* [Program «Healthy Lifestyle»]. *Upravlinnia osvitoiu*, 8, 5-8.